

"Vier Heerlijkheden"

Historische Werkgroep Stichting De Vier Heerlijkheden te Brakel.

Omslag: "Huis Brakel".
Tekening: Jaap Verweij.

	Blz.
Van de Werkgroep	1
Een dramatische tijd voor Brakel	2

Redactie:

Jan van Brakel.
Jan van Loopik.
Jaap Verweij.
Ap de With.

Historische Werkgroep
Stichting
De Vier Heerlijkheden
Brakel.

Secretariaat: Flegelstraat 1,
5306 AW Brakel.
Tel. 0418-671873

Oplage: 150 stuks.

Van de werkgroep

In oktober jl. was het 70 jaar gelden dat er in Brakel veel zorg en angst was. Brakel was niet zo gelukkig met de Duitsers en met de N.S.B.-ers. Deze kregen dreigbrieven en ze werden zo bang gemaakt dat ze hun - aangedikt - beklag gingen doen bij Oberstormführer Pahnke en Schlau van de S.S. in Zaltbommel. Het gevolg was dat Brakel door de S.S. werd uitgeroepen tot "partisanennest". De S.S. zou dit nest eens uitroeien en Brakel met de grond gelijk maken. Wat er toen gebeurd is, is later opgetekend door Maarten Schakel. Maarten Willem Schakel werd op 17 juli 1917 geboren in Meerkerk. Bezocht na de lagere school de christelijke ULO in Gorinchem en in ging in 1935 naar de kweekschool om voor onderwijzer te leren. Hij bleef in deze crisisjaren werkeloos en bij de Duitse inval in 1940 was hij als soldaat in dienst. Tot 1943 heeft hij als onderwijzer gewerkt maar ging in 1943 in het verzet. Hij zat bij de Vrij-Nederlandgroep en was bekend onder de schuilnaam "Jan Snor". Hij werd gevangen genomen en naar Schoonhoven gebracht met de bedoeling hem te executeren. In maart 1945 werd hij uit de politiecel in Schoonhoven bevrijd. Na de oorlog, op 1 januari 1946 werd Maarten Schakel benoemd tot burgemeester van Hoog Blokland, Hoornaar en Noordeloos. Hij zou hier veertig jaar blijven, tot zijn pensioen op 1 augustus 1982 als burgemeester en daarna tot 1 januari 1896 als waarnemend-burgemeester. Hij kende alle inwoners van zijn gemeente bij naam. Van 1946 tot 1981 was hij ook lid van de Tweede Kamer voor de A.R.P. Toen de A.R.P. in 1980 opging in het C.D.A. was hij vice-fractievoorzitter. Schakel heeft verscheidene boeken en publicaties geschreven over de Alblasserwaard, de waard waar hij zijn hele leven heeft gewoond en gewerkt. Maarten Schakel overleed op 13 november 1997 in Gorinchem. Op 10 mei 2002 is in Noordeloos een borstbeeld van hem onthuld door oud-premier Dries van Agt. Hier volgt het verhaal dat Maarten W. Schakel heeft geschreven over de angstige dagen in 1944 in Brakel.

(Foto: Anne-Greth Vriens)

Een dramatische tijd voor Brakel

“De argeloze reiziger, die thans dit rustige Gelderse dorp in de Westhoek van de Bommelerwaard, onder de rook van Gorinchem bezoekt, kan niet bevroeden, dat zich hier in het laatste bezettingsjaar een gebeurtenis van welhaast dramatische proportie afgespeeld heeft. Een wit bord met zwart opschrift ergens langs de Noorder-Waaldijk verteld u, dat hier het veer naar Brakel ligt. De koeien grazen op de uiterwaarden en hun wit-zwarte silhouet weerspiegelt zich in de Waal, die sinds eeuwen langs dit schone dorp stroomt. Een dorp met eigen bekoring. Een dorp dat u gezien moet hebben, en over welks weggetjes u gedwaald moet hebben om de intieme sfeer aan te voelen. De veerbaas, een vriendelijke man zet u voor een paar stuivers over. En als u dan bij het veerhuis, onder het bladerdak van oude dikke bomen, Gelderse bodem betreedt, voelt ge u opgenomen in een andere wereld, dan die, welke u zo juist achter u gelaten hebt.

Een smalle veerweg, met aan weerskanten ijle bomen, leidt naar het eigenlijke dorp. Tussen de eenvoudige boerenwoningen en de schamele arbeidershuisjes hebben Duitse commando's geklonken. De gemoedelijke dorpsbevolking heeft enkele dagen onder verschrikkelijke druk van niets ontziende Naziterreur gestaan. Als u nu het eeuwenoude Spijker, de woning van de ambachtsheer van Brakel, aan het einde van een lommerrijke dreef ziet opdoemen, is het haastonbegrijpelijk, dat zich op deze plek zulk een emotionele scene afspeelde.

En als u dan in de weldadige beschutting van de oude eiken- en kastanjebomen op het plein bij de kerk staat, hebt u al uw fantasie nodig, om het zenuwslopende gebeuren van de 13^e oktober 1944 in de geest mede te doorleven. Alleen de enkele dagen voor de bevrijding vernielde kerktoren, die schuil gaat achter een kolossale beuk in de pastorietuin, doet ons bij benadering beseffen, dat het maar zo heel weinig gescheeld heeft, of Brakel had het lot van Putten op de Veluwe ondergaan.

Nadat de waanzin van de oorlog over ons land geveegd was, is ook in Brakel de weerzin tegen de onderdrukker gegroeid. Dat was geen opzienbarend proces, spectaculair en emotioneel, het zou niet in de aard van dit gemoedelijke volk gelegen hebben. Maar het verzet, passief en actief, groeide.

Toen de militairen zich moesten melden en de arbeiders naar Duitsland gedreven werden. Maar het verzet, passief en actief, groeide. toonde Brakel zijn ware aard. [...] Slechts een heel enkele is naar Duitsland vertrokken. Er kwamen onderduikers van buitenaf en op het fort zaten joden. De oude fortwachter, een man die met ere voor koningin en vaderland gevochten had, die de tropen kende als het fort waarop hij na zijn pensionering wachter geworden was, verstond zijn taak. Het fort werd een toevluchtsoord voor bedreigden en verjaagden. Toen de moffen er achter kwamen - hoe, is nog steeds een raadsel, maar het moet verraden zijn - deden zij een inval. Er waren er, die door de gracht heenvlogen en zo ontsnapten, de rest werd gearresteerd en met hen de fortwachter. Zijn plaats werd ingenomen door een N.S.B.-er en dat zette kwaad bloed onder de bevolking. Als die fortwachter onder vier ogen werd gesproken, dan werd hem ongezouten de waarheid gezegd. Geen wonder, dat hij zich achter de brede fortgracht niet op zijn gemak voelde. Er gingen geruchten door het dorp dat er zelfs op de pannen van zijn huis geschoten zou zijn en dat hij van tijd tot tijd dreigbrieven kreeg met doodskoppen erop. Hoe het ook zij, door hun kwade geweten riep zijn vrouw bij hun arrestatie na de bevrijding: 'Oh, nou gaan we d'r aan. Trouwens, er gebeurde wel meer in dit anders zo rustige dorp. Vlak na de oogst werd een dorsmachine afgestookt, daar was ook al een briefje in blokschrift aan te pas gekomen. En enkele leidinggevende figuren in het dorp hadden een lijst met veertig namen van betrouwbare personen samengesteld, die direct na de bevrijding de ordedienst zouden vormen. Hoe dat precies uitgelekt is, weet niemand, maar het gerucht van die lijst liep door het dorp. Er werden zelfs namen van commandanten genoemd. Er kwamen weer dreigbrieven los. Een evacué uit Gorcum, een 'mevrouw' die nauw gelieerd was aan de S.S. en de N.S.B, moet ook een dreigbrief gehad hebben, ondertekend met 'Bond van partizanen'.

Er moeten er trouwens meer in het dorp geweest zijn, die meer dreigementen aan het adres van de N.S.B, gespuid hebben dan ze konden verantwoorden. Het gevolg was dat de N.S.B.-ers zich bevreesd begonnen te voelen. Gelukkig voor hen was er uit Zaltbommel hulp te verwachten. Daar legerde de S.S., daar waren de Obersturmführer Pahnke en Schlau. Daarheen zijn ze getrokken met hun brieven en hun angstige verhalen. Ze hebben het zo aangedikt, dat de moffen tenslotte geloofden: 'Dat is een partizanennest'.

Dit was het voorspel van de dramatische gebeurtenissen, die komen gingen, want de S.S. had zich voorgenomen dit nest uit te roeien en Brakel met de grond gelijk te maken.

21 september, 's nachts half twee.

Uit de richting Zaltbommel kwam een motorfiets het dorp binnentuffen, even later gevolgd door een tweede. Een bewoner die toevallig uit zijn slaap gewekt werd, zag even later dertig of veertig man voorbij sloffen. ‘Zeker lui, die op de klets zijn’, dacht hij (het was vlak na Dolle Dinsdag). Het troepje was echter niet zo onschuldig als het er uitzag. Dat bemerkte even later de burgemeester, die door het gerammel van geweerkolven op de voordeur gewekt werd. Beneden gekomen vernam hij het doel van deze nachtelijk expeditie.

‘Op dit moment wordt de woning van de heer Van Dam afgezet, die we zullen arresteren; vertelt u maar eens, waar de volgende personen wonen’. Intussen werd hem toegevoegd, dat wanneer de heer Van Dam niet aanwezig was, hijzelf met de andere arrestanten opgehangen zou worden. Overduidelijk bleek dat er verraad in het spel was, want toen de burgemeester mededeelde, dat er meerdere mensen van deze naam in het dorp woonden, vertelden de heren van de S.S., dat ze precies de adressen hadden en dat hun huizen al omsingeld waren. Van een der arrestanten werd zelfs precies de stoep voor zijn woning op een papiertje getekend. Meteen begon het verhoor:

‘Wanneer hebt u de heer Van Dam voor het laatste gesproken?’

De burgemeester gaf voor het niet precies meer te weten, doch de mof hielp hem uit de droom: ‘Gisteravond, hier op dit punt bij de kerk.’ De tijd klopte, de plaats echter niet.

‘Kent u zijn huis goed?’

‘Dat wil zeggen, ik kom er wel eens, maar om nu te beweren dat ik het huis goed ken: neen.’

‘Enfin, gaat u maar mee.’

Er zat niet veel anders op dan met de heren S.S.-ers naar Het Spijker te gaan... Behalve de enkele bewoners die toevallig in hun nachtrust gestoord werden en de arrestanten, had niemand in de gaten wat er gebeuren ging.

Om lawaai te voorkomen moesten de moffen hun auto's zelfs door het dorp geduwd hebben in de richting van Het Spijker, waarop hun aanval zich concentreerde. Tussen twee uur en half drie hadden ze het helemaal omsingeld, maar het duurde nog tot half vijf voor ze de aanval begonnen. De bewoners van het Spijker hadden tot dat moment niets gemerkt, zij sliepen de slaap der rechtvaardigen. Om half vijf werd het zware ijzeren hek, dat toegang verleende tot het terrein, voorzichtig geopend. Voorzichtig, doch niet voorzichtig genoeg, want het hek piepte in zijn scharnieren.

Dat was voldoende om een Hollander in die spannende tijd snel te doen ontwaken. Vlug schoten de bewoners naar een raam.

Hun indruk was: ‘Oh, dat zijn drossers’.

Die illusie duurde echter maar heel kort, want het geoeffend oog van de ritmeester der cavalerie ontdekte bij de brug een opgestelde mitrailleur.

En o, schrik... zo gauw ze door het hek heen waren vlogen de moffen als razenden naar de deuren: ‘Aufmachen’, schreeuwden ze in koor.

Het doel van hun komst was toen niet twijfelachtig meer en de districtscommandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in de Bommerwaard wist wat hem te doen stond. Pijlsnel ijldde hij in zijn pyjama langs een smal wenteltrapje naar de vliering. Daar stond een laddertje voor alle eventualiteiten gereed. Langs de ladder naar boven, een ‘smokkelhok’ in, de ladder opgetrokken, het luik dichtgeklapt, zelf op het luik plaatsgenomen en nu maar wachten op de dingen die zouden komen. De moffen raasden en tierden als wilden. Het scheen wel of ze het hele kasteel in elkaar wilden timmeren. Toen mevrouw Van Dam aannam dat haar man veilig en wel geborgen was, trad ze de Hunnen tegemoet. Met geweld stormden ze naar binnen, waren in een mum van tijd in de slaapkamer en constateerden dat zijn bed beslapen was.

‘Uw man is vannacht hier geweest?’ ‘Jawel’, was het korte antwoord.

‘Waar is hij nu?’ ‘Verdwenen, heren, zoekt u hem maar op’.

De moffen knarsetandden. Zij voelden zich, met al hun lawaai en bruuft geweld, de mindere van deze vrouw die hun kalm, bescheiden en beschaafd maar uiterst beslist tegemoet trad. Mevrouw Van Dam, die de Duitse taal perfect machtig was, overblufte de ruwe S.S.-ers, ontwapende hen min of meer. Toen begon de huiszoeking. Alles werd overhoop gehaald. Behalve mevrouw werd ook het dienstmeisje onder pressie gezet, maar het kind hield zich prachtig. Op allerlei manieren probeerden de moffen het, dreigementen, een zacht lijntje, het hielp hun niets. Deze vrouwen wisten waarvoor zij stonden en hoewel zij beiden de schuilplaats kenden, kwam de mof er niet achter. Toen stommelde er een het smalle wenteltrapje op. Het dienstmeisje moest mee naar boven. Het hart zal haar wel in de keel geklopt hebben toen de mof rechtstreeks naar de schuilplaats liep, maar zij liet niets merken. Door een kier van het luik zag mijnheer Van Dam de mof naderen; wat zou er gebeuren? De Duitser liep er onder langs, een zolder op, gooide alles overhoop; het dienstmeisje dat nog geen twee meter van de schuilplaats stond, moest er bij blijven, vanzelfsprekend in de grootste spanning.

In het portaalje teruggekomen liet de mof het schijnsel van zijn lantaarn langs de zoldering glijden, en toen, o, schrik, ontdekte hij het luik, zei niets, ging naar beneden. De heer Van Dam, die het in zijn pyjama lelijk koud gekregen had en die, omdat zijn knieën zeer begonnen te doen, een zak schapenwol op het luik gelegd had, dacht dat het gevaar geweken was. Niets was echter minder waar dan dat, want even later hoorde hij een stel moffen het wenteltrapje op stommelen; ze brachten een trapje mee. Juist boven het luik liep het dak schuin toe. De vluchteling wist niets beters te doen dan zijn rug strak te zetten tegen het schuine dak en toen met inspanning van al zijn krachten naar beneden te drukken. Boven drukte de heer Van Dam, beneden de moffen. Slechts een plank scheidde beide partijen. Die methode gaven de moffen maar op. Het luik was niet te verwikken of te bewegen. Even pauze... Toen probeerden ze het op een andere manier. Ze sjouwden een zware paal naar boven en evenals de Watergeuzen voor Den Briel zouden ze met rammelen hun zin wel krijgen.

De toestand werd bedenkelijk. Per slot van rekening waren de planken niet zo heel dik en daarbij tamelijk oud. Geen wonder dan ook, dat de man aan de bovenkant vreesde binnen enkele ogenblikken als een tweede Jan van Schaffelaar tussen het juichende vijandelijke krijgsvolk te zullen vallen. Maar vrouwe Fortuna was hem gunstiger gezind dan zij het zijn grote voorganger was. De moffen stootten met de paal aan de kant waar het luik met de scharnieren vast zat, en de planken mochten oud zijn, de soliditeit van onze voorouders werd nog eens treffend bewezen, zulks zeer ten gerieve van de huidige kasteelheer, het luik hield stand. Dat de heer Van Dam allang geen last van kou meer had, zal een ieder, die wel eens enige spanning in zijn leven gekend heeft, duidelijk zijn.

Nog was het moffengebroed niet aan het eind van zijn latijn. En ze zouden geen S.S.-ers geweest zijn, wanneer het laatste woord niet 'schieten' geweest was. Zou dat dan het einde zijn? De heer Van Dam, die van de ene emotie in de andere gestort werd, verloor zijn hoofd nog niet, tuurde door een spleet, zag een van de moffen terugtreden en aanleggen...

Zijn gedachten werkten onder hoogspanning. Wat te doen? Zo zitten blijven betekende de dood, want de mof had de vinger al aan de trekker. Opstaan en van het luik afgaan, betekende waarschijnlijk ook de dood, want doe dat eens zonder gehoord te worden, op zo'n afstand. Trouwens als er een kogel door

het losliggende luik vloog wipte het allicht een klein eindje op, en dat zou al voldoende zijn. Al deze gedachten flitsten in een onderdeel van een seconde door zijn brein.

Het lukte hem bijna geruisloos op te veren, één stap, en hij stond op een dikke balk naast het luik, één voet erop, die waagde hij er desnoods aan, want het luik moest roerloos blijven liggen.

Een moment van ondragelijke spanning – het schot ging af - en de heer Van Dam was ongedeerd, de kogel bleef in de zak met schapenwol steken. De moffen stommelden naar beneden...

Wat had zich intussen buiten afgespeeld? De Duitsers, wier inlichtingen zoals we reeds schreven, zeer goed waren, bevalen de burgemeester met hen naar de ruïne achter het kasteel te gaan. Over die ruïne waren allerlei verhalen in omloop. Volgens een ervan liep van het kasteel naar de ruïne een ondergrondse gang. Het is niet uitgesloten dat dit verhaal ook aan de Duitsers overgebriefd was door de verrader. In ieder geval, zij wilden de ruïne zien, wellicht in de hoop daar hun arrestant aan te treffen. De burgemeester kreeg zes man mee. Door het bos liep men er heen. De commandant wees op een stel landmijnen, die - volgens zijn zeggen - gereed lagen om Brakel straks met de grond gelijk te maken, werkelijk geen vrolijk vooruitzicht!

Naar de ruïne leidden twee wegen. Langs de ene kant naderde men de bouwval bijna ongezien, de andere weg werd dus door de burgemeester gekozen. Helaas ontdekten de moffen onderweg nog een ondergedoken vrachtauto, die een welkome buit betekende. De ruïne, die door sloten omgeven was, werd tenslotte bereikt. Daar er geen andere mogelijkheid was, baggerden onze edelgermanen dwars door de moddersloten heen, De burgemeester mocht voor de sloot blijven staan. Jammer voor de heren, maar het modderbad leverde geen resultaat op. De ruïne was leeg en verlaten.

Intussen hadden ze binnen de strijd nog niet opgegeven. Met taaie vasthoudendheid bleven ze bijna vijf uur lang zoeken om de verdachte te vinden. Het resultaat bleef nihil. Tegen half tien zagen zij tenslotte het nutteloze van hun pogingen in. De heer Van Dam bleef zoeken. Het dienstmeisje wist van niets en mevrouw Van Dam bleef onvermurwbaar. Toch wilden zij niet met lege handen weggaan. Mevrouw Van Dam kreeg nog een kans om de schuilplaats van haar man aan te wijzen, zo niet, dan moest ze mee. Toen ook dit niet hielp, werd haar bevolen de mantel aan te trekken. Vanaf dat moment was zij gevangen.

Toen werd de burgemeester nog eenmaal onder handen genomen. Hij werd er voor aansprakelijk gesteld, dat de heer Van Dam zich ten spoedigste kwam melden. Zijn vrouw ging mee, had hij zich binnen acht dagen niet gemeld, dan zou zij naar Duitsland vervoerd worden.

De andere arrestanten werden in vrijheid gesteld. Toen sloegen de motoren aan en het grootste gedeelte van de moffen verliet Brakel, nagestaard door de dorpingen.

Het starten van de motoren was voor de verstekeling het sein, eindelijk de nauwe schuilplaats te verlaten. Voorzichtig tuurde hij naar beneden. Niets te bekennen. Groot was echter zijn ontsteltenis toen hij uit de mond van zijn schoonouders vernam, dat hun dochter meegevoerd was. Maar voor zij vertrok had zij nog kans gezien uitdrukkelijk te zeggen, dat hij onderduiken moest en zich in geen geval melden. Er zat zodoende voor de heer Van Dam niet veel anders op, dan aan dit uitdrukkelijke bevel van zijn flinke vrouw gevolg te geven. Hij verliet het huis en dook tot het vallen van de avond in een aardappelkuil vlakbij. Gelukkig, want een kleine troep Duitsers was nog in het bos achtergebleven, terwijl ook alle bruggen, sluizen en veren bewaakt werden.

Hoewel natuurlijk het hele dorp begaan was met het lot van mevrouw, slaakte men toch een diepe zucht van verlichting. Niemand kon toen bevroeden, dat dit alles slechts een onbeduidend voorspelletje was, en dat de beproeving van Brakel nog komen ging.

Enkele dagen later kreeg Brakel inkwartiering. Heel onschuldig, ditmaal: het Rode Kruis sloeg er zijn tenten op. De herinnering aan het optreden der S.S. lag nog vers in het geheugen, maar dit waren heel andere kerels, daar was men het over eens in het dorp. De commandant, Hauptmann Harder, vertelde op het gemeentehuis, dat hij hierheen gekomen was met een stel soldaten, die rust moesten hebben. Als deze weer opgeknapt waren, zouden er andere komen, Brakel werd doorgangshuis - volgens zijn zeggen. De Duitsers wonnen het vertrouwen van de bevolking, in zoverre een Duitser dat winnen kon. De aandachtige waarnemers in het dorp merkten echter al spoedig, dat er tegenstrijdigheden waren. Dit was toch het Rode Kruis met een stel patiënten?

Maar de kerels liepen de gehele dag zwaar bewapend door het dorp te patrouilleren, van rusten bleek niet veel. En zij beseften, dat dit Rode Kruis-gedoe camouflage was. De mof ging op geraffineerde wijze te werk. Het "Rode Kruis" was een spionagedienst, anders niet. In die week gebeurde verder niet veel bijzonders. Alleen kwam tot grote vreugde van de hele bevolking mevrouw Van Dam na vijf dagen naar huis. De opluchting was toen volkomen. Alles goed afgelopen, dacht men en men ging gerust slapen.

Intussen deed het 'Rode Kruis' zijn werk. Donkere onweerswolken trokken zich boven Brakel samen. In figuurlijke zin dan. Op de dertiende oktober – een vrijdag - barstte de bui los. Wat er toen in Brakel geschied is, valt haast met geen pen te beschrijven. Het kleinste kind zal, wanneer het tot grijsheid gekomen is, het verhaal van die dertiende oktober 1944 nog met een zekere angst in de stem vertellen.

Vrijdag, 13 oktober, 's middags tussen twee en drie uur.

Tweehonderd man S.S. davert Brakel binnen met knallende motoren, geweren in de aanslag, schreeuwend en tierend. Hun grote dag is blijkbaar gekomen. De moordlust staat op hun gezicht te lezen. Hier in dit dorpje zullen ze vandaag een van hun mooiste bloedorgieën vieren. De angstige bevolking vlucht in de huizen, duikt in de verste schuilhoek weg. Buiten is de hel losgebroken. Er knallen schoten. Het dorp wordt omsingeld, en midden op de wegen, op alle kruispunten, boven op de stromijten liggen S.S.-ers met mitrailleurs. Zij grijnzen onder hun diepe helmen, de bestialiteit spreekt uit al hun trekken. Ditmaal is het ernst - ieder voelt het. Een teken, een fluitsignaal

en de kogelregen zal over de wegen en door de huizen vliegen. Zal het nog lang duren? Maar de schoten komen nog niet, de dreiging blijft hangen. De S.S.-ers rennen de wegen op, timmeren met kolven op de deuren, slaan ruiten in, grijpen mensen bij de borst en schreeuwen: 'Naar de Paardenmarkt.'

Er komen een paar boeren aanfietsen vanuit de polder. Argeloos.

Eenmaal in het dorp aangekomen worden ze van hun fietsen gesleurd, tegen de grond geslagen en als ze weer opkrabbelen krijgen ze een por in de rug. Naar de Paardenmarkt. 'Schnell Mensch, sonst schiessen wir.'

De fietsen blijven onbeheerd midden op de weg liggen.

Een eindje verder wordt een deur met geweerkolven bewerkt. Ze timmeren net zolang tot de deur uit de hengsels vliegt, dan stormen de woestelingen naar binnen, de geweerkolf in slaghouding boven het hoofd geheven. Een vrouw gilt, kinderen vliegen tegen hun vaders op, de moffen tieren als wilden. "Raus, raus". Zij lopen tegen een tafeltje aan, het theeservies klettert over de stenen vloer. Het maakt hen nog wilder. Ze briesen als stieren. Dit zijn geen mensen meer, dit zijn duivels. Het gezin loopt op een sukkeldrafje naar buiten. Maar het gaat niet vlug genoeg naar de zin van het 'Herrenvolk'. Een schop, een duw, een por, 'Schnell, schnell Mensch.' De moeder, op van de zenuwen, valt voorover. Een mof stompt haar omhoog. 'Laufen, und schnell. Paardenmarkt.' Het dorp biedt een aller droevigst schouwspel. Aan alle kanten tegelijk is de hel losgebroken.

De moffen worden wild, hun ogen puilen uit de kassen. De bevolking wordt als een kudde vee samengeknuppeld naar de Paardenmarkt, het plein bij de kerk. Niets en niemand wordt ontzien. Ouden van dagen waaronder een grootmoedertje van negentig jaar, een meisje, dat pas herstellende is van een ernstige ziekte, zwangere vrouwen, moeders met baby's en zuigelingen op de arm, alles wordt opgejaagd naar de Paardenmarkt. Er zijn er die onderweg flauwvallen, een klets water in hun nek, een schop van een mof, en vooruit maar weer. 'Schnell, schnell!'

Het wordt een mensonterende klopjacht. Ruiten rinkelen, deuren kraken, een man breekt in de vlucht zijn klomp, op een sok rent hij verder. Er zijn oude mensen, die last van hun hart krijgen en blauw worden. Een vrouw die binnen afzienbare tijd moeder zal worden, kan niet meer, ze zakt tegen een muur aan, direct is er een mof bij: 'Laufen, alles Blödsinn.'

Ze knikt door haar knieën en sukkelt weer verder in de richting van de Paardenmarkt. De mof weet van geen ophouden, niemand, niemand zal ditmaal tussen zijn graaiende klauwen doorglippen. Als de straten schoon geveegd zijn en het volk angstig samendromt op het vertrouwde kerkplein, begint de klopjacht opnieuw. Schuren worden doorzocht, varkenskotten volkomen overhoop gehaald, hooimijten uit elkaar geplukt, regentonnen omgekiept en overal, overal vinden ze angstige mensen, die in hun doodsangst trachten het vege lijf te redden. Telkens worden er meer bijgedreven. En iedere keer opnieuw gaan de patrouilles het dorp in. Intussen zijn de burgemeester en een aantal andere mensen apart ondergebracht in de villa van de secretaris De rijksveldwachter staat er ook, een kind op de arm. De burgemeester, die net van een reis terugkwam, krijgt geen gelegenheid om iets te eten, zelfs geen glas melk mag hij drinken. In de villa krioelt het van officieren: S.S. en - de aap kwam uit de mouw - van het 'Rode Kruis'.

Buiten houdt de drijfjacht nog steeds aan, maar de buit wordt schraller. Tegen half zes zijn de meesten wel samengedreven. Er zijn er bij, die al vanaf half drie op de Paardenmarkt staan. Er worden gissingen gemaakt. Wat zal er met ons gebeuren? 'Het staat er niet goed op met ons', zegt een oude man. Ja, dat beseffen ze allemaal. En wie het nog niet beseft, hoeft maar naar de mitrailleurs te kijken, die rondom het plein opgesteld staan. Er zal bloed vloeien, dat is de tragische waarheid en dit angstige vermoeden bonst in alle hoofden.

Het wordt een precaire toestand op het plein. De vrouwen, die op een hoop langs de kerk gedreven staan, wenen. 'Maul halten', schreeuwt een mof. Er zijn er, die nodig naar de W.C. moeten.

Eerst denken de S.S.-ers er niet aan deze mensen ter wille te zijn, maar tenslotte voelen ze zelf, dat de toestand onhoudbaar wordt. Onder begeleiding van een mof mogen ze tenslotte om een hoekje van het kerkhof hun boodschap doen. Een meisje veegt achteloos haar mond. Een mof, die het ziet, vat onmiddellijk vlam. Hij denkt, dat het kind de vinger op de lippen wilde leggen om iemand te beduiden, dat zij zwijgen moest. Het meisje moet vertellen wat zij te verzwijgen heeft. Het arme kind weet van niets. Dan wordt zij eruit gehaald en vlak voor de mitrailleur gezet. Ze krijgt tien minuten tijd om te zeggen, wat ze op haar hart heeft. Praat ze niet, dan zal ze met kogels doorzeefd worden. Lei-blauw staat ze voor de dreigende loop. Ze kan niets zeggen, want ze heeft niets te vertellen. De spanning stijgt ten top, maar als de tien minuten om zijn, wordt het dreigement niet uitgevoerd.

De mannen staan, gescheiden van de vrouwen, aan de andere kant van het plein. Tussen hen staat er een, met een pistool in zijn zak. Hij heeft wel eens wat te veel gezegd tegen de een of andere N.S.B.-er. Hij begrijpt dat als het er hier niet goed opstaat, zijn kans om neergeschoten te worden wel het grootst is. Hij loert om weg te komen, doch overal staan moffen. Hij wacht zijn kans af, en dan op een onbewaakt ogenblik wipt hij uit de rij, over de heining van een boerderij, die aan het plein grenst en duikt iets verder een betonnen put in.

Er zijn er, die hem zien vluchten, de mof heeft echter niets in de gaten. Wanneer het dan half zes geworden is, vindt Herr Kommandant het welletjes. Hij zet zich in postuur, trekt een grote mond open en begint van een vel papier het een ander voor te lezen. Een Hollander vertaalt het gesprokene. De mannen moeten zich in formatie opstellen, vijf aan vijf. Dan worden er vijf namen afgeroepen. Deze mannen moeten uitreden en zich voor de groep opstellen. Als ze opgesteld staan, klinkt andermaal het commando: 'Stilte'. De commandant legt de zaak dan bloot. Hij stelt een verschrikkelijk ultimatum: 'U krijgt twintig minuten bedenktijd, twintig minuten en geen seconde langer.

Dan moet ik weten:

1. waar de heer Van Dam zich bevindt;
2. waar hier wapens en munitie verborgen zijn. Krijg ik hierop geen antwoord, dan worden hier, op staande voet, tien mannen neergeschoten. Ik geef u dan andermaal twintig minuten bedenktijd. Is het antwoord dan nog niet gegeven, zo worden er weer tien neergeschoten. Dit wordt zolang voortgezet, tot ik het antwoord heb, of tot er geen enkele man meer over is.'

De commandant zegt het met beslistheid. Hij staat daar in het volle bewustzijn van zijn macht, de benen gespreid. Dit is een schone ure voor hem ... de mof.

Er vaart een huivering door de schare. Dit is geen loos dreigement, dit wordt bittere werkelijkheid. Mevrouw Van Dam, die moederziel alleen op de open ruimte tussen de mannen en vrouwen, vlak voor de mitrailleur staat, wordt bleek als een dode, zij wankelt ... Een vrouw gilt snepend. Haar hartenkreet wordt weerkaatst door de toren, eechoot weg in de ijle najaarslucht.

Dan valt er een doodse stilte over de schare.

‘Oirlof mijn arme schapen,
Die zijt in grote nood.’

Doodse stilte - stilte als van de dood. De dood, die nog twintig minuten verwijderd is, maar die onherroepelijk komen zal, tenzij ... Ja, tenzij er gepraat wordt. Er zijn er verschillende onder, die meer weten dan niets. Zouden er namen en plaatsen genoemd worden? Of zouden ze allemaal uitgemoord worden? Daar op de Paardenmarkt in Brakel zijn vurige gebeden naar de hemel opgezonden. Er waren er, die het bidden allang verleerd hadden, maar die daar op die late herfstmiddag de weg naar Hem terugvonden. De vrouwen stonden met betraande ogen, de blik strak op de geliefde echtgenoot, vader, zoon, broer of verloofde. Hoelang nog in het land der levenden?

Weer vielen er flauw onder deze ondragelijke spanning. Nu was er geen moffengeschreeuw dat de beklemmende stilte aan flarden scheurde. Had er nu maar één geschreeuwd. Dan was de beklemmende druk om die stilte voor een ogenblik van hen afgevallen. Dan hadden ze even zichzelf kunnen zijn. Het blijft stil als het graf. Alleen een torenkraai krast onheilspellend. Dat schorre geluid doet denken aan de aasgieren boven de verlaten slagvelden. De kraai fladdert weg, toen was er weer volkomen niets. De gedachten waaiëren door de hoofden. Het leven, vanaf moeders schoot tot aan dit vreselijke uur, hier op de Paardenmarkt in Brakel, op deze 13de oktober, gaat als een film aan hun geestesoog voorbij. Dit zal het einde zijn, want niemand zal er spreken. Dat voelen ze instinctief aan. Straks zullen er twintig minuten verstreken zijn, zonder dat er een woord gevallen is. Dan zullen er tien in het zand bijten door het moordend lood van de brute bezetter, hier, in het hart van het dorp, waar mensen moeten toekijken, waarvan de meeste hier geboren en getogen zijn. Op de rivier fluit een boot, zij horen het, en met gebogen hoofd kijken ze naar de grond.

Intussen is op de villa van de secretaris het verhoor in volle gang. Behalve de Duitse officieren, zit er ook een N.S.B.-er uit Brakel, die voor openbare aanklager speelt. Het verhoor en de antwoorden ontaarden in een vinnig woordenspel.

Duitser: 'Noem mij de terroristen in dit dorp.'

Burgemeester: 'Hier zijn geen terroristen.'

Duitser: 'En die brief aan mevrouw Boegheim dan. Kijk, hier heb ik ze.'

Burgemeester: 'Mevrouw Boegheim, mevrouw Boegheim? Die ken ik niet.'

N.S.B.-er (opvliedend): 'Wat, zou jij mevrouw Boegheim niet kennen?'

Burgemeester: 'Ik ken ze absoluut niet.'

Duitser: 'Er is hier een dorsmachine afgestookt?'

Burgemeester: 'Inderdaad, en bij die gelegenheid is er ook al een dreigbrief geschreven.'

Duitser: 'Die dreigbrieven zijn afkomstig van de partizanen.'

Burgemeester: 'Dat zegt mij niets, iedere kwajongen kan zo'n dreigbrief schrijven.'

In die geest gaat het verhoor verder. Het is een spel van kat en muis, maar de muis laat zich niet vangen. Intussen zijn er buiten al vijftien van de twintig minuten om en nog steeds heeft niemand gesproken. De vrouwen en mannen staan roerloos, als schapen ter slachting.

Dan plotseling ... een enorme slag.

Verschrikt staren allen naar de kerk, zal ze instorten? Dan stijgt er een vreselijk gekerm ten hemel. Vrouwen wringen hun handen, kinderen hangen aan moeders rok. De moffen schreeuwen om kalmte en dwingen de mannen in het gelid te blijven. Die klap was teveel voor het opgekropte zenuwgestel van de meeste vrouwen. Ze snikken als hulpeloze kinderen, de handen voor de ogen. Niemand begreep op dat moment waar die donderslag vandaan kwam. Later bleek dat het de eerste V1 was, die in Heusden insloeg. Wanneer de rust hersteld is en de stilte alleen gebroken wordt door het ingehouden snikken van vrouwen, wordt bekend gemaakt, dat de twintig minuten bedenktijd verstreken zijn. Vreselijk moment, het drama gaat zich voltrekken.

... De mitrailleurs worden gericht, nog een paar tellen, en dan zullen de schoten vallen. Er zijn vrouwen bij, die waanzinnig van angst worden. Het helpt niets, de twintig minuten zijn om en niemand sprak een woord.

O God, nu vallen er doden. Maar neen - daar treedt een man naar voren. Het is een N.S.B.-er. Hij staat als 'niet zo'n erg kwaai' bekend.

Voor de troep gekomen roept hij uit: 'Er is in heel Brakel maar ene, die een revolver heeft en dat is ...' Hij noemt de naam van de persoon die er enige tijd geleden tussenuit getrokken was, en die nu, met angstig kloppend hart, in de betonnen put zit. De moffen, merkbaar opgelucht met dit incident, waardoor toch voorlopig 'de eer' gered is, beginnen de naam van deze persoon te schreeuwen. "Waar is ...?" Nergens te vinden. Dan moet er verteld worden waar hij woont.

Een S.S.-officier trekt er met een patrouille heen. De mensen moeten op het plein blijven. Verkeren nu weer in spanning of ze de gezochte mee zullen brengen. De huiszoeking duurt erg lang. Intussen speelt de Hauptmann van het "Rode Kruis" zijn dubbele rol meesterlijk. Hij stapt op de S.S.-officiëren toe en vertelt hun, dat de bevolking zo buitengewoon voor zijn manschappen was en dat hij zich niet kon voorstellen, dat hier partizanen onder zouden schuilen. Dat zegt dezelfde Hauptmann, die aan het begin van de middag de S.S. nog met popelend ongeduld stond op te wachten en die hun, toen ze gearriveerd waren, toevoegde: 'Goddank dank dat u er bent. Het is hier niet langer om te harden.'

Wanneer de patrouille eindelijk terugkeert, blijkt hun reis vergeefs geweest te zijn. Geen partizanen, geen wapens en geen munitie, het is intussen bijna acht uur geworden en de heren S.S.-ers krijgen er voor vandaag genoeg van. Ze lopen nog wat heen en weer, maar de bevolking krijgt hoop dat de bui voorlopig overgedreven is. De Duitsers, die blijkbaar niet goed weten wat ze met het geval aan moeten, confereren op het middenveld.

Tenslotte wordt via een tolk het volgende bekend gemaakt:

1. uiterlijk zaterdag aanstaande moet de heer Van Dam zich melden,
2. uiterlijk zaterdag moeten alle nog aanwezige wapens en munitie ingeleverd worden.

Wordt aan deze eisen niet voldaan, dan zullen vier gijzelaars gefusilleerd worden en Brakel zal met de grond gelijk gemaakt worden. De personen die op de villa van de secretaris gevangen gezet waren, moesten in gijzeling mede. Ze werden naar Zaltbommel vervoerd.

Het dorp Brakel bleef achter, opgelucht, omdat het die maandag zonder bloedvergieten was afgelopen, maar met een nieuwe, vreselijke spanning voor de boeg. De vier gijzelaars werden naar hotel Tivoli in Zaltbommel gebracht en daarna opgesloten in een grote kamer - waar bijna geen meubilair stond, waar zij de nacht moesten doorbrengen. De volgende dag werden zij in een ander gebouw verhoord. De moffen bleken, als steeds, heel goed op de hoogte te zijn.

Het verhoor leverde echter niets voor hen op.

Zij besloten dan ook met de mededeling:

"Het broeinest Brakel wordt uitgeroeid. Wij zullen het platbranden. U vieren wordt opgezonden naar de hogere legerinstanties om erschossen te worden."

Met deze wetenschap kon het viertal naar Tivoli terug, maar niet voordat één aan het adres van Obersturmführer Schlauf opgemerkt had: 'Als officier kunt u dit natuurlijk altijd verantwoorden, maar als mens nooit. U treft onschuldigen.'

De zondagmorgen daarop kwam de Obersturmführer in de beste stemming de kamer van de gevangenen binnen. Hij beval hun mede te gaan. Op de dijk vertelde hij, dat de laatste opmerking, die hem gisteren toegevoegd werd, hem tot nadenken gestemd had. De mens in hem had het van de officier gewonnen. Brakel zou niet plat gebrand worden. Het zou gistermiddag geschied moeten zijn, maar men had er vanaf gezien. Echter deelde hij tevens mede, dat de eis ten aanzien van de vier gijzelaars gehandhaafd bleef. Zij zouden opgezonden worden naar de hogere legerinstanties. De burgemeester zei toen tot hem: 'Als wij dan opgezonden worden, heb ik een verzoek aan u, laat mij vanmiddag op de Paardenmarkt de mensen van mijn dorp nog eenmaal toespreken en hun waarschuwen voor onverantwoordelijke handelingen.' De Obersturmführer ging er akkoord mee.

Zondagmiddag.

Weer ging de alarmkreet door Brakel: 'Allemaal verzamelen op de Paardenmarkt.' De bevolking, met de vorige ervaring nog vers in het geheugen, vluchtte naar alle kanten. De mensen die hun middagdutje deden werden uit bed gehaald en alles wat benen had trok de polder in. Maar toen kwamen enkelen door het dorp, die de ware situatie mededeelden en ze smeekten hun medeburgers: 'Kom nu, het leven van de gijzelaars hangt er vanaf.'

De mannen in de polder werden teruggeroepen. Eerst voelden ze er niet veel voor - maar toen men aanhield - kwamen ze tenslotte toch. Ze waren bang voor een valstrik. Maar het was ditmaal geen valstrik. Midden op de Paardenmarkt stond de burgemeester, de gegijzelde. Op diep bewogen toon sprak hij zijn dorpingen toe. De moffen hadden van hem verlangd, dat hij zijn toespraak op papier zou zetten. Onder die omstandigheden was het natuurlijk erg moeilijk de dingen precies te zeggen, maar een goed verstaander heeft maar een half woord nodig.

De burgemeester wees er onder meer op, dat er niet langer clandestien geslacht mocht worden en dat alle radio's, wapens en munitie zonder straf ingeleverd konden worden. Na deze toespraak vertrok hij weer naar Zaltbommel, nagestaard door de burgerij. Zou hij ooit in Brakel terugkomen?

Die week zijn in Brakel een twintigtal radiotoestellen ingeleverd. Ingeleverd is eigenlijk het juiste woord niet. Ze stonden aan de kant van de weg en bij de politie in de tuin en op de 'kets' van het gemeentehuis. Wapens zijn er ook ingeleverd. Ja zeker. Twee oude verroeste buksen. Maar de S.S. scheen er tevreden mee te zijn, want nadat ze zelf de woensdag daarop op de Veluwe geconcentreerd werden, gaven ze de gijzelaars over aan de Hollandse politie, die in Zaltbommel onder commando van de N.S.B.-er Koopmans stond. De behandeling was behoorlijk. Successievelijk keerden ze toen in Brakel terug. Zaterdag arriveerde de laatste.

Nu zal het de aandachtige lezer duidelijk zijn, waarom Brakel zulk een schoon bevrijdingsfeest gevierd heeft.”

Tot zover het door Maarten W. Schakel vertelde verhaal over de angstige momenten in Brakel in oktober 1944.

Het luik in de zolder van Het Spijker.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door:

MCD SUPERMARKT VAN HEEMSKERK

E. P. van Ooijenstraat 5 - 5308 KD Aalst
Tel. 0418-671598

HAIR FASHION LENY

Dr. van Aalststraat 3 - 5308 KJ Aalst
Tel. 0418-672119

EMTÉ SUPERMARKT DUIJZER

Molenkampsweg 3 - 5306 VN Brakel
Tel. 0148-671287

BERT DE VRIES.

Garagebedrijf en tankstation

Zalmstraat 2 - Tel. 0418-671390 - 5306 GJ Brakel

GOVERT GRANDIA

Groenten en fruithandel

Jul. van Stolbergstraat 21 - Tel. 0418-672334 - 5307 HH
Poederoijen

VAN GENDEREN

Attent - Bakkerij

Burg. Hobolaan 6a - Tel. 0418-671360 - 5305 CR Zuilichem

www.vierheerlijkheden.nl